

Theoretical Analysis of Philosophical and Psychological Bases of Busido Moral Principles

Теоретичний аналіз філософсько-психологічних основ моральних принципів бусідо

Olha Osyka

Ph.D. in Psychology,
Assistant Professor

Ольга Осика

кандидат психологічних наук,
доцент

E-mail: osika.1984@ukr.net
orcid.org/0000-0002-5187-6438
Researcher ID: F-3878-2019

*Department of Applied
Psychology, State Higher
Educational Institution
«Donbas State Pedagogical
University»*
19, Batiuka street, Sloviansk,
Donetsk region, Ukraine, 84116

*Державний вищий
навчальний заклад
«Донбасський державний
педагогічний університет»*
вул. Батюка, 19,
м. Слов'янськ, Донецька
область, Україна

Kostiantyn Osyka

Ph.D. in Psychology,
Senior Lecturer

Костянтин Осика

кандидат психологічних наук,
старший викладач

E-mail: osika.1984@ukr.net
orcid.org/0000-0002-3309-9196
Researcher ID: F-3876-2019

*Donetsk Regional Institute
of Postgraduate Pedagogical
Education*
47, Vasyliia Stusa street,
Kramatorsk, Donetsk region,
Ukraine, 84301

*Донецький обласний
інститут післядипломної
педагогічної освіти*
вул. Василя Стуса, 47,
м. Краматорськ, Донецька
область, Україна

Original manuscript received March 03, 2019

Revised manuscript accepted March 30, 2019

The author's contribution: O. Osyka – 50%, K. Osyka – 50% .

Авторський внесок: О. Осика – 50%, К. Осика – 50% .

ABSTRACT

The article deals with the formation of the philosophical and psychological basis of the moral code of masters of the oriental struggle. The constructivism of the religious and philosophical thought of Buddhism and Shintoism in this process is emphasized. The term of «busido» is analysed in lexical-semantic, artistic-figurative and constructive planes. The «warrior's path» is the key conception of the phenomenon of samurai, the core of life and life-creation, the essence and meaning of a personality's being, the basic model and the cultural core of the masters in oriental martial arts and samurai. Busido – «warrior's path» – the samurai code is a set of rules, recommendations and norms of the behavior of a true warrior in battle and everyday life, military philosophy, known from the ancient times. The Samurai Code of Honor proved its ability to educate true warriors, fearless defenders of the native land, brave and courageous, whom the country has been proud of for centuries. The Code has contributed to the formation of the socio-political, moral, psychological, strategic and tactical and technical potential of samurai warriors. The typology of individuals is shown: searchers of death, players with death, who deliberately neglected mortal danger. Life laid on the altar of freedom of the Motherland is the holy fate of the warrior. The existence of life in a vast existential space reveals a universal opportunity for the creation of good deeds and love to a man. The victory of this eternal and boundless world emerges on the verge of life and death. The results of research of moral qualities in sport activities of karatists in kyokushinkai style of Donetsk region are presented. The training program of karatist's moral qualities optimization is conducted, which includes: mastering of relaxation methods, self-development of consciousness, forming of moral qualities. The program provides the creation of the special social environment, realization of methods, stimulation of psychological mechanisms of sportsmen's moral qualities development.

Key words: *philosophical and psychological basis, moral code, masters of oriental struggle, samurai, personality, buddhism, shintoism, confucianism, busido, training program, kyokushinkai karate.*

Вступ

Соціально-економічне життя середньовічної Японії розмаїте і строкате. Складні, а часом ворожі взаємовідносини феодалських можновладців породжують багаточисельні війни і воєнні конфлікти. На цьому суспільно-політичному тлі виникає і загартовується в боротьбі каста самураїв, яка відіграє в національній історії важливу, іноді вирішальну роль. У другій половині XIII ст. самураї двічі рятували рідну землю від потужних татаро-монгольських десантів. А взірцевими і досвідченими воїни-самураї ставали завдяки фізичному і духовному самовдосконаленню та постійним напруженим тренуванням, талановито використовуючи у процесі наступу і захисту оригінальну систему бойових ударів, блоків і прийомів східної боротьби. Спираючись на основоположні принципи кодексу честі самураїв, майстри східної боротьби створили свій моральний кодекс. Філософсько-психологічні основи морального кодексу майстрів східної боротьби прослідковуються в тренувальному та змагальному процесах підготовки сучасних спортсменів-каратистів, тому потребують детальнішого вивчення.

Мета статті – вивчити філософсько-психологічні основи морального кодексу майстрів східної боротьби, особливостей життєдіяльності та системи тренування воїнів-самураїв у процесі підготовки до відповідальних випробувань у захисті рідної землі та свого народу.

Завдання статті

1. Теоретичний аналіз філософсько-психологічних основ моральних принципів кодексу бусідо.
2. Емпіричне дослідження моральних якостей у спортивній діяльності каратистів.

Методи та методики дослідження

Для визначення рівня розвитку моральних якостей каратистів було використано емпіричні методи, анкетування, метод експертних оцінок, досліджувались результати

спортивної діяльності каратистів за підсумками участі каратистів у змаганнях різного рівня. Опрацювання отриманих даних здійснювалося за допомогою кількісного кореляційного аналізу з використанням комп'ютерного статистичного пакету STATISTICA.

Результати та дискусії

Теоретичний аналіз сучасних наукових досліджень із проблем філософії та моральних принципів кодексу бусідо свідчить про різноманітність підходів східних дослідників і європейської думки. Японський філософ Нітобе Інадзо досліджує кодекс бусідо, розкриваючи душу Японії, сутність японського характеру, розуміння етики моральних принципів японців. Він указує на цілі, ідеали, наводить історії про подвиги самураїв, розкриває історичні й культурні коріння звичаїв самураїв, філософію, що лежить в основі японської воїнської традиції. Н. Інадзо вивчає духовні та психологічні аспекти воїнської культури, робить значний внесок у розвиток японської релігійної та філософської думки ХХ ст.

«Книга самурая» – трактат бойових мистецтв, представлений двома легендарними японцями ХVIII ст. Такуаном Сохо і Міямото Мусасі. Такуан Сохо демонструє листи, звернені до майстрів бойових мистецтв, прослідковуючи єдність дзен і меча, вказуючи на формування стану свідомості воїна, роблячи акцент на психологічних аспектах двобоїв. У центрі уваги автора – досягнення високого сприйняття, на якому людина виходить за межу розбіжних інтерпретацій реальності й осягає її такою, якою вона є (Сохо, 2005; Мусасі, 2005).

«Книга п'яти кілець» японського майстра фехтування Міямото Мусасі містить: книги землі, води, вогню, вітру і порожнечі. Це унікальний посібник із мистецтва фехтування, у якому викладена стратегія та принципи одиночного поединку і битви армій. У ньому приділена увага плануванню й тактичному розрахунку.

Дослідники Юдзан Дайдодзі, Ямамото Цунетомо, Юкіо Місіма представили трактати, присвячені бусідо – «шляху воїна», у якому викладено правила поведінки самураїв воїнської касты, котра визначала історію своєї держави упродовж століть (Дайдодзі, 2003; Цунетомо, 2003; Місіма, 2003).

«Кодекс самурая» («Бусідо сосінсю»), написаний Тайра Шигесуке, воєнним істориком, конфуціанським монахом, – є еталоном поведінки воїна-самурая, зведенням особистих, професійних і соціальних стандартів відповідно до історичних лицарських традицій. У ньому розкриваються особистісна та суспільна відповідальність самурая, мистецтво бою, сімейні стосунки, фінанси й освіта, питання етики самурая. Усі ці складові праці й повсякденного життя японського воїна розглядаються з позиції японського лицарства (Шигесуке, 2003).

Американський дослідник Томас Клірі надає змогу сучасному адепту-початківцю східних бойових мистецтв зануритись в історію, релігію, національні традиції японського народу, детально розглянувши якості особистості та шлях воїна-самурая, який дотримується кодексу бусідо (Клири, 2001).

Американський спортсмен, майстер карате, досвідчений фахівець бойових мистецтв Стівен Кауфман представив сучасне трактування тактико-технічних дій у бою, управління складними обставинами, що постійно виникають перед воїнами, моральні якості воїнів-самураїв, які є провідними в підготовці спортсменів-каратистів (Кауфман, 2004).

Дослідження Дональда Дрегера «Класичні будзюцу», Мішеля Рандома «Воїнські мистецтва, або Дух Будо», О. Б. Спеваковського «Самураї – воїнська каста» надають інформацію про витоки самурайства та культ воїнських мистецтв (Дрегер, 2001).

Із давніх-давен існує протиставлення між історико-культурними традиціями Сходу і Заходу. Традиції, з одного

боку, втрачають свою первинну цілісність, поступаючись деструктивним тенденціям, а з іншого боку – мобілізують захисні сили особистості, відроджуючи свої ідеали й цінності в умовах нового етапу становлення демократичного суспільства. Треба гнучко адаптувати традиції бойових мистецтв Сходу до різних соціокультурних умов європейського суспільства (Фомін & Ліндер, 1991).

Важливість впливу соціально-філософських і духовних цінностей на результати спортивної діяльності особистості підкреслює український учений В. В. Феуерман. Ми вважаємо, що це дослідження є основою для побудови дослідницької діяльності з вивчення моральних якостей спортсменів різних видів спорту (Феуерман, 2014).

Сучасні вчені С. І. Самигін, Н. П. Любецький, П. С. Самигін підкреслюють необхідність акцентувати увагу на цінностях, пов'язаних із можливістю розвинути, в рамках спортивної діяльності, різноманітні фізичні, психічні та духовні якості спортсменів, сприяти цілісному розвитку особистості, формуванню моральної культури (Самигін & Любецький, 2016).

Процес формування і розвитку філософсько-психологічних основ морального кодексу майстрів східної боротьби занурюється у глибину віків, у епоху японського Середньовіччя, з її багатющими традиціями бойових мистецтв, сталою і досконалою психолого-педагогічною системою становлення особистості громадянина і бійця, мужнього захисника Батьківщини. Бусідо – «шлях воїна» – кодекс самурая, зведення правил, рекомендацій і норм поведінки справжнього воїна в суспільстві, в бою та наодинці з собою, воїнська філософія і мораль, відомі з глибокої давнини. Бусідо виникає спочатку як система принципів воїнів узагалі, завдяки включенню у неї етичних цінностей і поваги до мистецтва в XII–XIII ст. Із розвитком класу самураїв як воїнів ці принципи остаточно сформувалися у XVI–XVII ст. уже як кодекс самурайської етики.

Ким же були попередники воїнів-самураїв? У переважній більшості простолюдинами, що однаково добре володіли і сапою, і дешевим мечем, а то і просто загостреною палицею, якою вони користувалися для захисту своїх поселень. Один із найперших письмових законів Японії – «Маніфест Тайка» (646 р.) – пропонував кожному військовозобов'язаному вносити в казну меч, лати, лук зі стрілами, бойовий прапорець і малий барабан. Це майно й зброя зберігались на особливих складах і роздавались із початком бойових дій. Пізніше стала формуватися професійна армія і, як логічне завершення цього процесу, через декілька століть склався клас самураїв. Дисципліна в древній армії була, як не дивно, жорсткою і досконально розробленою. Уже тоді складається специфічний підхід до військової служби як до особливого почесного обов'язку (Маслов, 2004).

Слово «бусідо» складається з трьох ієрогліфів. Перший ієрогліф «бу» – забороняє насилля, підпорядковує зброю та зупиняє спис. Ієрогліф «сі» має значення «воїн, благородна людина». Отже, «бусі» – це людина, здатна зберегти мир, як за допомогою мистецтва, так і воєнними засобами. Третій ієрогліф «до» – означає «шлях».

Нітобе Інадзо виокремив у якості основних джерел бусідо буддизм і синтоїзм, а також учення Конфуція і Мен-Цзи. Найважливіші доктрини бусідо черпало із синтоїзму – древньої релігії японців, що містила в собі співвідношення культури природи, предків, віри в магію, існування душі й духів у оточуючих людину речах і предметах, любові до країни та державця. Запозичення із синтоїзму, що сприйняли бусідо, були об'єднані в два поняття: патріотизм і вірнопідданство.

Особливо сильний вплив на бусідо зробив буддизм махаяністського напрямку. Філософські істини буддизму цілком відповідали потребам й інтересам самураїв – це трепетне ставлення до смерті й байдуже до життя, засноване на вірі у переродження душ. Популярною сектою буддизму

була дзен, монахи якої внесли значний вклад у розвиток бусідо. У період правління Токугави Ієясу було складено положення про самурайський рід, що визначало норми поведінки самурая на службі й в особистому житті.

Прославлення догматів бусідо, життєвий опис подвигів дайме Такеда Сінгена віднаходимо в 20-титомному виданні Косака Дандзю Нобумаса і Обата Кагенорі. Трохи пізніше з'являється праця Юдзана Дайдодзі «Початкові основи воїнських мистецтв». У 1716 р. вийшло 11 томів книги «Сховане у листях» («Хагакуре»), яка стала священним писанням бусідо. Цей твір належить Ямамото Цунетомо, самураю клану Сага з південного острова Кюсю. Після смерті свого господаря Ямамото стає монахом і все своє життя присвячує узагальненню догматів самурайської честі.

Бусідо відрізняється від лицарського кодексу честі. Наприклад, вчинок за лицарським кодексом честі розглядався як добра вихованість, а за бусідо вчинок може сприйматися як лицемірство. Вимоги бусідо чітко сформульовані в початкових основах воїнських мистецтв Юдзана Дайдодзі: справжня хоробрість розумілася в тому, як жити, коли правомірно жити й вмерти, коли правомірно вмерти (Дайдодзі, 2003). До смерті слід іти з виразним усвідомленням того, що належить робити самураю і що принижує його гідність. Слід зважувати кожне слово й незмінно ставити собі запитання: «Чи правда те, що збираєшся казати?». Необхідно бути стриманим у їжі й запобігати розбещеності у повсякденних справах, пам'ятати про смерть, зберігати це слово в серці. Поважати правило стовбура та гілок. Забути це правило – ніколи не досягнути добродетності, а людина, яка зневажає шанобливість до батьків, не є самураєм. Батьки – стовбур дерева, а діти – його гілки. Самурай повинен бути не тільки прикладом сином, але й вірнопідданим господарю. Він не залишить господаря в тому випадку, коли чисельність його васалів (слуг) скоротиться зі ста до десяти й з десяти до одного. На війні вірність самурая полягає в тому, щоб без страху йти на ворожі стріли й спис,

нехтуючи життям, коли того вимагає обов'язок. Вірність, справедливість й мужність – три вроджені чесноти самурая. Під час сну самурая не слід лягати ногами в бік резиденції сюзерена (феодалного правителя). У бік володаря не слід прицілюватися при стрільбі з лука й при вправах зі списом і мечем. Якщо самурай лежить у ліжку і чує розмову про свого господаря, або хоче сказати щось сам, він повинен встати й одягнутися. Сокіл не підбирає розкидані зерна, навіть коли вмирає з голоду. Так і самурай, використовуючи зубочистку, повинен показати, що ситий, навіть коли він нічого не їв.

Якщо на війні самурай програє бій, він повинен скласти голову, йому слід гордо назвати своє ім'я й вмерти з посмішкою. Смертельно поранений самурай повинен звернутися зі словами вибачення до старших по службі й спокійно спустити дух, підпорядковуючись неминучості. Той, хто володіє тільки брутальною силою, не гідний бути самураєм.

Воїн повинен використовувати дозвілля для вправ у поезії та чайній церемонії. Біля свого будинку самурай може збудувати невеличкий чайний павільйон, у якому слід використовувати картини-какемоно (вертикальний сувій із малюнком або ієрогліфами, що висить на стіні), сучасні чашки, керамічний чайник. Самурай повинен постійно пам'ятати, що він може померти в будь-який час. Якщо такий момент настане, померти самурай повинен із гідністю, це його воїнський обов'язок (Долін, 1997).

Сенс учення бусідо полягає в тому, що воїн повинен жити, усвідомлюючи, що він може померти в будь-яку мить, слід цінувати кожен хвилину свого життя, тому що вона може бути останньою. Тільки людина, готова до смерті, може жити і бачити оточуючий світ у всіх його барвах, присвячуючи своє дозвілля саморозвитку й допомозі ближньому. Тільки той, хто розуміє, що, можливо, бачить це в останній раз, може дивитися на світ із любов'ю й помічати те, на що звичайні люди в повсякденному житті не

звертають уваги. Він відчуває, як сонце гріє його своїм промінням, як гарно співають птахи й шепотять листя дерев, як листя, яке зірвалося з гілки, кружляє, падає в струмок, швидко і грайливо пливе за течією. Тому серед самураїв зустрічалось чимало поетів. Багато з них захоплювались театром, каліграфією й образотворчим мистецтвом.

Засновники бусідо розрізняли два види хоробрості: природну мужність, ознаками якої були запальність, грубість, відчайдушність, задиркуватість, і другу – свідому відвагу, яку може виховати у собі кожен, незалежно від того, що він отримав із народження. Обидва види цінували однаково, а з часом завдяки все більшій фемінізації чоловіків-самураїв, на думку дослідників, другий вид набув більшого значення (Draeger, 2007).

Із самого дитинства хлопчика велика увага приділялася вихованню у нього хоробрості. Ямамото Цунетомо навіював слова воїна Наосіге: «Шлях самурая полягає в нерозсудливості. Таку людину не можуть убити й десять воїнів. Здоровий глузд не дозволяє досягти певних речей. Треба перестати думати й стати божевільним». Керуючись таким принципом, багато воїнів тих часів, одержимі бойовим божевіллям, грубо вдиралися до ворога поодинці й дивом залишалися живими (Цунетомо, 2003).

Презирство до багатства, користолюбства і взагалі до грошей на початку виникнення самурайства як класу доходило до принципової відмови від них, а життєві потреби самурая задовольнялися коштом господаря. З точки зору багатства, краса обладунків і зброї викликала презирство у справжнього самурая та вважалася компенсацією своєї слабкості й боягузтва. Відома історія, коли один із чиновників сьогунату (уряду) радився з освіченим воїном, яке оздоблення йому зробити на свій шолом. Той подумав і порекомендував маленькі ріжки зі звичайного дерева. У відповідь на здивоване питання чиновника про непривабливість, крихкість, некорисність такої прикраси, яку легко знести мечем, він пояснив, що кращим обладунком будуть

ушкодження, отримані в бою. Зламані дерев'яні ріжки й будуть доказом. Чиновник глибоко замислився і поволі пішов.

Яскравим прикладом помірності в багатстві є історія про священика Унго з Мацусіми. У горах він був зупинений розбійниками. Унго сказав, що у нього немає грошей, але вони можуть узяти його одяг. Просив за це залишити йому життя. Розбійники залишили його, нічого в нього не поцупивши. Вони пройшли декілька кроків, коли Унго повернувся й крикнув, що порушив заповіт, який забороняє брехати. Він пояснив, що розгубився й забув, що у гаманці лежить зливочок срібла. «Я дуже жалкую про те, що сказав, що в мене нічого немає, візьміть це, будь ласка», – промовив священик. Ці слова дуже вразили розбійників, вони, не сходячи з місця, обрізали своє волосся й стали учнями священика.

Завзятість у досягненні мети вважалась важливою якістю самурая. Вона була необхідна для відданого служіння господарю у виконанні своїх складних доручень. Відомо багато прикладів, коли самураї успішно виконували поставлене перед ними завдання ціною неймовірних зусиль і навіть власного життя. Ямамото Цунетомо розповів про самурая Цурута Яситибя, котрому в момент передачі повідомлення від господаря Мімасака до Окі Хьобу в поперек влучила куля. Він раптово впав на землю обличчям до низу. Опанувавши себе, він знову підвівся, переказав другу частину повідомлення, був уражений другим пострілом і помер. Ще одна історія про самурая, який був на службі у господаря Соми, котрий під час пожежі взявся рятувати книгу родоводу. Самурай без вагань кинувся в охоплений полум'ям будинок, знайшов книгу, але не маючи вже можливості врятувати її від вогню, розрізав собі живота, вклав у нього книгу, ліг і загинув у вогні. Будинок повністю згорів, але книга зовсім не постраждала. З цього моменту вона стала називатися «кривавий родовід» (Цунетомо, 2003).

Гордість і почуття особистісної гідності – те, чим повинен володіти самурай, щоб викликати повагу в суспільстві. Під гідністю розуміли простоту мислення й силу духу, зовнішніми проявами яких вважалися самовладання, спокійний вираз обличчя, небагатослівність, чемність, чіткі рухи та бездоганність манер.

Вірність своєму слову завжди цінувалася самураями. Брехня або порушення обіцянок були ганьбою. Двадцятишестирічний самурай Мороока Хікоемон казав: «Слово самурая твердіше металу. Я сам є втіленням свого слова, що ще можуть зробити боги й будди?». І тоді було вирішено, що клятва не потрібна. Уражена гідність або честь легко могли стати причиною вбивства кривдника або ритуального самогубства як засобу змити безчестя зі свого імені.

Ритуальне самогубство як протест проти безчестя і у випадку смерті господаря були розповсюдженою практикою. Ритуал був канонізований і викладався з дитинства, відхилення вважалось ганьбою. Самурай приходив до цього не кваплячись, закінчивши свої справи, подякувавши, простившись із близькими, залишаючи про себе світлу пам'ять своїми останніми діями. Кількість самогубств була великою. У XVIII ст. з'являється офіційна заборона самогубства, щоб запобігти самознищенню самурайства.

Американський дослідник Е. Шнейдман створив оригінальну типологію індивідів, яка відіграє безпосередню, дуже часто свідому, роль у наближенні власної смерті, притаманну воїнам-самураям: 1) тип «шукачі смерті» – вони навмисно розлучаються з життям, зводячи можливість порятунку до мінімуму; 2) тип «гравці зі смертю» – схильні випробувати ситуації, у яких життя є ставкою, а можливість виживання дуже низька (Шнейдман, 2001).

Вплив буддизму сприяв осягненню бусідо, глибинної сутності й важливості милосердя, людяності, співчуття. У книзі «Хагакуре» говориться: «Співчуття – це мати, яка визначає долю людини». Вірність, справедливість, мужність – ці важливі якості притаманні тим, хто дотриму-

ється кодексу бусідо. За правду й честь воїн повинен іти до кінця й віддати своє життя, якщо це необхідно і в цьому є потреба. В історії відомі випадки, коли самурай отримував смертельне поранення, але ще тривалий час хоробро бився, продовжуючи нищити ворогів. Зустрічалися випадки, коли самурай з уже стятою головою миттєво встигав смертельно вразити ворога, а через мить суперники лягали поруч в одну могилу. Воїн Цутія Содзо безстрашно вийшов один проти ворожого війська і загинув смертю героя у бою.

Загалом кодекс бусідо зводиться до таких ключових установок, що повторюють і пояснюють основні догми конфуціанської моралі:

1. Вірність володарю і любов до батьківщини. Вірно-підданий громадянин країни повинен палати щирим почуттям шанування володаря і почуттям патріотизму, не мати приватних інтересів. Проявляти любов до батьків і прихильність до братів. Воїну слід шанувати своїх предків, любити родичів і дітей. Слід бути дуже старанним, мати почуття відповідальності за свої вчинки.

2. Поняття ввічливості в кодексі самурая включає в себе повагу та любов. Слід поважати і шанувати досвідчених керівників, служити їм щиро і бути дружним із побратимами у бойових обставинах. Самурая не слід хизуватися своїми заслугами і хвалитися своїми здібностями, бути скромним.

3. Воїн-самурай повинен проявляти люб'язність й елегантність, любити книги і витончені мистецтва, бути великодушним, уміти чуйно ставитися до чужих почуттів.

4. Бійцю за справедливість слід бути мужнім і хоробрим у виконанні зобов'язань перед володарем і країною, сміливим у запеклій боротьбі, вміти діяти у важких бойових обставинах. Проявляти твердість і холонокровність, бути відважним і незворушним, ніколи не піддаватись страху.

5. Воїну необхідно постійно перемагати свої почуття, нехтувати своїми інтересами, бути терплячим у злиднях і

нестатках, бути стійким і витривалим, намагатися досягти мети, долаючи всі труднощі.

6. За кодексом бусідо японський воїн повинен бути кмітливим, проявляти винахідливість, володіти підприємливістю та ініціативою в будь-яких важких випадках й умовах, уміти правильно розрахувати момент для вирішальної дії.

7. Важливими якостями самурая вважаються правдивість, прямота й щирість. Воїну треба виконувати обіцянки, бути вірним своєму слову, твердо слідувати своїм переконанням, завжди дорожити своєю честю й авторитетом.

8. Справжній воїн повинен уміти відрізнити приватне від загального, розуміти, що відповідає принципам моральності, бути справедливим, не гнатися за розкішшю, уникати непотрібних витрат, не гнатися за славою й прагнути простоти (Цунэтомо, 2003; Ояма, 1993).

Принципи і морально-вольові якості, закладені в кодексі самураїв, використовуються на сучасному етапі в професійній підготовці спортсменів-каратистів стилю кіокушинкай. Нами проведено дослідження, метою якого було виявлення рівня розвитку моральних якостей каратистів.

У дослідженні взяло участь 85 каратистів віком 17–20 років – спортсменів клубів карате кіокушинкай м. Маріуполя (51 каратист), м. Краматорська (18 каратистів) і м. Слов'янська (16 каратистів). Із них віком 17–18 років – 45 спортсменів, 19–20 років – 40 спортсменів. Для розв'язання поставлених завдань використовувались емпіричні методи дослідження: анкетування моральних якостей спортсменів; метод експертних оцінок рівня моральних якостей у спортивній діяльності каратиста, який здійснювався психологом і тренерами; аналіз результатів досягнень у спортивній діяльності каратистів. Результати дослідження опрацьовувалися за допомогою кореляційного аналізу пакету STATISTICA.

Спортсменам пропонувалась анкета з переліком 10 моральних якостей (доброзичливість, чесність, справедливість, відповідальність, відданість, дружелюбність, порядність, етичність, гуманізм, толерантність), із якої потрібно було вибрати тільки ті якості, котрі найбільш властиві каратисту (наявність певної якості – 1 бал). Критерії оцінювання: високий рівень 10–8 балів, середній – 7–5 балів, низький – 4–1 бал. Показники самооцінки моральних якостей наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Показники рівня самооцінки моральних якостей спортсменів-каратистів

Рівень самооцінки	Кількість каратистів, %	
	17–18 років	19–20 років
Високий	39	35
Середній	46	53
Низький	15	12

Як бачимо з табл. 1, у каратистів 17–18 років високий рівень на 4% вищий, ніж у спортсменів 19–20 років. Середній рівень у спортсменів 19–20 років на 7% вищий, ніж у каратистів 17–18 років. Низький рівень у двох вікових вибірках складає 15% і 12% відповідно. Це свідчить, що каратисти усвідомлюють значення моральних якостей і прагнуть до їх розвитку.

Моральні якості каратистів перевірялися методом експертних оцінок у тренувальному процесі впродовж тижня (3 тренування). Експертами були психолог і тренери. Експертам давалась інструкція, що містила перелік 12 моральних якостей, пов'язаних із виконанням діяльності та із взаємодією з учасниками спортивної діяльності (чесність, справедливість, відповідальність, порядність, етичність, демократизм, гуманізм, відданість, дружелюбність, доброзичливість, емпатійність, толерантність). Необхідно з перелічених моральних якостей вибрати тільки ті, що

найбільш властиві конкретному спортсмену, і підрахувати загальну суму балів (наявність певної якості – 1 бал).

Наявність і домінантність або відсутність цих моральних якостей треба було оцінити таким чином: високий рівень 12–9 балів, середній – 8–5 балів, низький – 4–1 бал. Результати експертних оцінок представлено в табл. 2.

Таблиця 2

Експертні оцінки моральних якостей каратистів

Рівень самооцінки	Кількість каратистів, %	
	17–18 років	19–20 років
Високий	27	32
Середній	56	54
Низький	17	14

Із табл. 2 бачимо, що у каратистів 17–20 років домінує середній рівень прояву моральних якостей (56%, 54%), високий рівень переважає у спортсменів 19–20 років, показники низького рівня на 3% перевищують у каратистів 17–18 років. Це вказує на те, що спортсмени обрали і засвоїли для себе систему моральних цінностей, які є традиційними згідно кодексу самураїв, завдяки розуму, порадам, вірі в ідеали.

Дані про результати спортивних змагань наведено в табл. 3.

Таблиця 3

Показники результатів спортивних змагань каратистів, %

Змагальний процес	17–18 років		19–20 років	
	Перемоги	Поразки	Перемоги	Поразки
Першість міста	23,8	36,2	23,5	35,8
Відкритий кубок Донецької області	12,1	22,9	12,4	22,6
Чемпіонат України	1,3	2,5	1,9	1,9
Сумарний показник	37,2	61,6	37,8	60,3

За даними табл. 3 спостерігаємо динаміку перемог і поразок у змагальному процесі в групі спортсменів 17–18 років, де панує стійка тенденція домінування поразок над перемогами: першість міста – на 12,4% (36,2%), Відкритий кубок Донецької області – на 10,8% (22,9%), чемпіонат України – на 1,2 (2,5%). Сумарний показник групи: поразки перевищують перемоги на 24,3% (37,2% – 61,6%) – в 1,7 раза.

У групі каратистів 19–20 років виявляється подібна до попередньої групи тенденція. Поразки перевищують перемоги: першість міста – на 12,3% (35,8%), Відкритий кубок Донецької області – на 10,2% (22,6%), на чемпіонаті України кількість перемог і поразок зрівнюється між собою – 1,9%. Сумарний показник групи: поразки перевищують перемоги на 22,5% (37,8% – 60,3%) – більш ніж у 1,6 раза. Слід зазначити, що з віком суттєво підвищується майстерність володіння техніками та прийомами карате, зміцнюється морально-ціннісна сфера спортсменів (Єрмаков, 2010; Бойченко, 2015).

Нами виявлено статистично значущі ($p < 0,01$) кореляційні зв'язки між домінуючими моральними якостями та результатами спортивних змагань каратистів: відповідальність – перемоги ($r = 0,732$; $r = 0,747$); поразки ($r = 0,610$; $r = 0,622$); дружелюбність – перемоги ($r = 0,532$; $r = 0,586$); поразки ($r = -0,238$; $r = -0,245$); відданість – перемоги ($r = 0,543$; $r = 0,550$); поразки ($r = -0,317$; $r = -0,326$).

Емпірично визначено зростання рівня прояву моральних якостей особистості каратистів залежно від віку. В спортсменів-каратистів суттєво підвищується кількість перемог, особливо на престижних змаганнях (Відкритий кубок Донецької області, чемпіонат України), завдяки формуванню моральних якостей. Виявлено статистично значущі зв'язки між моральними якостями спортсменів і результатами їх спортивної діяльності. Результати дослідження дають підстави стверджувати про наявність у 14–17% каратистів низького рівня розвитку моральних якос-

тей. У зв'язку з цим актуальною є оптимізація розвитку моральних якостей каратистів шляхом створення спеціального соціального середовища в умовах секційної роботи клубів карате кіокушинкай та використання у процесі тренувань програми планомірного розвитку моральних якостей у спортивній діяльності, мета якої полягає у допомозі каратистам суттєво підвищувати спортивні результати й сприяти розвитку морально-ціннісної сфери каратистів, їх особистісного прагнення до успіху.

Програма здійснювалась у формі тренінгу. Тренінгові заняття проводились у двох групах: 17–18 років – 8 каратистів; 19–20 років – 6 каратистів. Із кожною групою було проведено 10 занять, тривалість кожного заняття – 1 година. Програма тренінгу складалась із таких частин:

1. *Засвоєння прийомів релаксації.* Релаксаційні вправи дають змогу розслабитись, зняти напругу тіла і мозку, знизити нервові напруження, відновити душевну рівновагу, поглибити самопізнання.

2. *Розвиток самоусвідомлення* передбачав стимулювання у спортсменів рефлексії, самоспостереження та самоаналізу, постійного діалогу із самим собою. Вправи були спрямовані на самоусвідомлення, самовизначення за допомогою самодіагностики емоційних станів, розвиток здатності до заглибленого самопізнання, формування адекватнішої самооцінки, уявлення про своє «Я», корекцію особистісних недоліків, пробудження потреби в самовдосконаленні шляхом створення ситуації нового бачення себе й обговорення своїх думок, вражень, почуттів і переживань, що виникають у процесі роботи.

3. *Формування моральних якостей каратистів.* Спеціальні вправи допомагають спортсменам, ураховуючи власні моральні якості, ставити перед собою життєві цілі, плани, активізувати їх, визначати шлях досягнення успіху в спортивній діяльності. У каратистів розвивались такі моральні якості: справедливість, відповідальність, поряд-

ність, урівноваженість, стриманість, терплячість у міжособистісній взаємодії та складних спортивних ситуаціях, життєва компетентність, формувались прагнення захищати рідний край, відданість Батьківщині.

На заняттях використовувались такі методичні прийоми: бесіди, рольові ігри, групові дискусії, тренінгові вправи, проєктивне малювання, написання творів на моральну тематику, моделювання життєвих ситуацій.

Тренінг охоплює стимулювання таких психологічних механізмів розвитку моральних якостей:

1. *Позитивне підкріплення* – певні позитивні наслідки виконаної каратистом діяльності (щось позитивне, приємне, що він отримує у результаті виконання ним деяких дій, як-от: похвала, позитивна оцінка, гроші), що спонукає його до продовження виконання цієї діяльності в майбутньому.

2. *Самопідкріплення* – процес, коли каратист сам себе хвалить, підбадьорює, створює собі ситуацію успіху, винагороджує себе.

3. *Опосередковане підкріплення*, тобто спостереження за підкріпленням, яке отримали інші спортсмени.

4. *Імітаційна поведінка* – спортсмен навчається більш конструктивним способам поведінки за рахунок наслідування психолога й інших успішних членів групи.

5. *Інтерперсональний вплив* – отримання нової інформації за рахунок зворотного зв'язку, що призводить до зміни та розширення образу «Я».

6. *Ідентифікація* – ототожнення каратистом себе з іншим суб'єктом, групою, зразком.

Програмою передбачається створення спеціального соціального середовища з певними характеристиками:

1. Організація спільної діяльності каратистів – відпрацювання технічних прийомів і проведення двобоїв (куміте), у ході якої вони реалізують себе як творчі особистості, задовольняють свої потреби; при цьому через організацію

спільної взаємозалежної діяльності виникає ефект групового почуття корисності для іншого, підвищення власної самооцінки.

2. Спільне формування групових норм і принципів взаємодії гуманістичної спрямованості: рівноправність спортсменів, емоційна відкритість, довіра, щирість, доступність, прийняття іншого як цінності, повага до старших, скромність, мудрість, взаємодопомога, підтримка, взаєморозуміння, чуйність, справедливість, толерантність, оптимізм, ставлення до групи як до сім'ї.

3. Орієнтація на розвиток духовної культури через соціальне, духовне, предметне збагачення спільної діяльності, спільне переживання почуття причетності до особливостей східних бойових мистецтв, японських національних традицій і культури, обговорення питань професійного самовизначення майбутніх захисників Вітчизни.

4. Інтенсифікація розумових, емоційних, поведінкових компонентів спільної діяльності через колективні дії з публічною демонстрацією результатів: виконання атестаційних вимог на отримання рівня майстерності: перший рівень (низький) – білий і помаранчевий пояси (10 кю – 9 кю); другий рівень (середній) – синій і жовтий пояси (8 кю – 5 кю); третій рівень (високий) – зелений і коричневий пояси (4 кю – 1 кю); четвертий рівень (юданша, рівень майстерності) – чорний пояс (1 дан – 10 дан); кількість вдалих виступів на змаганнях за календарний рік – I, II, III місця; самостійне проведення частин тренувань – розминка, виконання технічних прийомів без партнера «у повітря» (кіхон), відпрацювання технічних прийомів із партнером, на маківарах та мішку.

5. Установлення в процесі спільної діяльності зворотного зв'язку між її учасниками (бесіди, групове спілкування) з метою збереження процесу усвідомлення себе через іншого.

6. Виконання завдань, що зумовлюють прийняття і програвання ролі бійця-переможця з певними моральни-

ми якостями, що відповідають особистості спортсмена-каратиста, орієнтованого на моральний розвиток.

Застосування спеціальної тренінгової програми плано-мірного розвитку моральних якостей дає змогу суттєво підвищити спортивні результати.

Висновки

Філософсько-психологічні основи морального кодексу бусідо є надзвичайно важливим і надійним підґрунтям створення і подальшого перспективного розвитку й зміцнення національної самосвідомості, життєвого і творчого простору особистості – розгалуженого, конструктивного, креативного, гранично сприятливого і доволі комфортно щодо морального становлення особистості, успішної та результативної спортивної діяльності адептів східних єдиноборств.

Перспективою дослідження є вивчення психологічних особливостей особистості спортсменів-каратистів на різних етапах змагального процесу.

Література

- Бойченко Н. В., Пашков І. М., Ананченко К. В. Удосконалення комбінаційної техніки каратистів стилю «кіокушинкай». *Слобожанський науково-спортивний вісник*. 2015. № 1. С. 29–33. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/snsv_2015_1_7.
- Долин А. А., Попов Г. В. Кэмпо – традиция воинских искусств. Москва : РИПОЛ КЛАССИК, 1997. 544 с.
- Дрэггер Д. Ф. Современные будзюцу и будо. Москва : ФАИР-ПРЕСС, 2001. 368 с.
- Кауфман С. «Искусство войны»: современное толкование древнего трактата. Москва : ФАИР-ПРЕСС, 2004. 112 с.
- Клири Т. Кодекс самурая. Ростов-на-Дону : Феникс, 2001. 224 с.
- Книга Самурая: Такуан Сохо. Письма мастера дзен мастеру фехтования. Вечерние беседы в храме Токайдзи. Предания о Такуане. Миямото Мусаси. Книга пяти колец. Санкт-Петербург : Евразия, 2005. 320 с.
- Книга Самурая: Юдзан Дайдодзи. Будосёсинсю. Ямамото Цунэтомо. Хагакурэ. Юкио Мисима. Хагакурэ Ньюмон. Санкт Петербург : Евразия, 2003. 384 с.

- Маслов А. А. Путь воина. Секреты боевых искусств Японии. Ростов-на-Дону : Феникс, 2004. 432 с.
- Ояма М. Философия каратэ. Калининград : Роза, 1993. 82 с.
- Самыгин. С. И., Любецкий Н. П., Самыгин П. С. Спортивная этика и трансформация ценностей олимпийского спорта в контексте воздействия на социализацию российской молодежи. *Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки*. 2016. № 6–7. С. 98–102.
- Тернбулл С. Самураи. История японской военной аристократии. Москва : АСТ, 2008. 256 с.
- Феурман В. В. Влияние социально-философских и духовных ценностей на формирование социальной направленности и физическое здоровье специалистов сферы физической культуры и спорта. *Физическое воспитание студентов*. 2014. № 2. С. 41–45. Режим доступа : <https://www.sportedu.org.ua/html/journal/2014-N2/FVS201402.pdf>.
- Фомин В. П., Линдер И. Б. Диалог о боевых искусствах Востока. Москва : Молодая гвардия, 1991. 367 с.
- Шнейдман Э. Душа самоубийцы. Москва : Смысл, 2001. 132 с.
- Draeger, Donn F. (2007). *Classical Bujutsu: The Martial Arts and Ways of Japan*. 109 p.
- Iermakov, S. S., & Boychenko, N. V. (2010). Technique-tactic skill of caratists of the style kyokushinkai with a help of special technical means. *Physical Education of Students*, 4, 30–36.

References

- Boichenko, N. V., Pashkov, I. V., & Ananchenko, K. V. (2015). Udoskonalennia kombinatsiinoi tehniky karatystiv styliu «kiokushynkai» [Improvement of karate style technique «kyokushinkai»]. *Slobozhanskii naukovo-sportyvnyi visnyk – Slobozhansk Scientific and Sport Newsletter*, 1, 29–33. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/sns_v_2015_1_7 [in Ukrainian].
- Dolin, A. A., & Popov, G. V. (1997). *Kempo – tradicija voinskih iskusstv* [Kempo – the tradition of struggle art]. Moskva : RIPOL KLASSIK [in Russian].
- Drjeger, D. F. (2001). *Sovremennye budzjucu i budo* [Contemporary budziutsu and budo]. Moskva : FAIR-PRESS [in Russian].
- Kaufman, S. (2004). «*Iskusstvo vojny*»: *sovremennoje traktovanie drevnego traktata* [«The art of struggle»: contemporary of the ancient treatise]. Moskva : FAIR-PRESS [in Russian].
- Kliry, T. (2001). *Kodeks samuraja* [The Code of Samurai]. Rostov-na-Donu : Feniks [in Russian].

- Kniga Samuraja. Takuan Soho. Pis'ma mastera dzjen masteru fehtovaniya. Vechernie besedy v hrame Tokajdzi. Predaniya o Takuane. Miyamoto Musasi. Kniga pjati kolec [Samurai Book. Takuan Soho. Letters of a Zen master to the fencing master. Evening conversations in the Tokaidzi temple. Legends about Takuan. Miyamoto Musashi. Book of the five rings].* (2005). Sankt-Peterburg : Jevrazija [in Russian].
- Kniga Samuraja: Judzan Dajdodzi. Budosesinsju. Yamamoto Cunjetomo. Hagakurje. Jukio Misima. Hagakurje Njumon [Samurai Book: Yuzan Daidodzy. Budososinsyu. Yamamoto Tsunetomo Hagakure. Yukio Mishima. Hagakure Niumon].* (2003). Sankt-Peterburg : Jevrazija [in Russian].
- Maslov, A. A. (2004). *Put' voina. Sekrety boevyh iskusstv Japonii [The path of the warrior. Japan Martial Arts Secrets]*. Rostov-na-Donu : Feniks [in Russian].
- Ojama, M. (1993). *Filosofija karatje [Philosophy of karate]*. Kaliningrad : Roza [in Russian].
- Samygin, S. I., Ljubeckij, N. P., & Samygin, P. S. (2016). Sportivnaja jetika i transformacija cennostej olimpijskogo sporta v kontekste vozdejstviya na socializaciju rossijskoj molodezhi [Sports ethics and transformation of the values of Olympic sports in the context of the impact on the socialization of Russian youth]. *Gumanitarnye, social'no-jekonomicheskie i obshchestvennye nauki – Arts, Social and Economic, Social Sciences*, 6–7, 98–102 [in Russian].
- Ternbull, S. (2008). *Samurai. Istorija japonskoj voennoj aristokratii [Samurai. History of the Japanese military aristocracy]*. Moskva : AST [in Russian].
- Feuerman, V. V. (2014). Vlijanie social'no-filosofskih i duhovnyh cennostej na formirovanie social'noj napravlenocni i fizicheskoe zdorov'e specialistov sfery fizicheskoy kul'tury i sporta [The impact of socio-philosophical and spiritual values on the formation of social orientation and physical health of specialists in the field of physical culture and sports]. *Fizicheskoe vospitanie studentov – Physical Education of Students*, 2, 41–45. Retrieved from <https://www.sportedu.org.ua/html/journal/2014-N2/FVS201402.pdf> [in Ukrainian].
- Fomin, V. P., & Linder, I. B. (1991). *Dialog o boevyh iskusstvah Vostoka [Dialogue on martial arts of the East]*. Moskva : Molodaja gvardija [in Russian].
- Shnejdman, Je. (2001). *Dusha samoubijcy [The soul of a suicide]*. Moskva : Smysl [in Russian].
- Draeger, Donn F. (2007). *Classical Bujutsu: The Martial Arts and Ways of Japan*.
- Iermakov, S. S., & Boychenko, N. V. (2010). Technique-tactic skill of caratists of the style kyokushinkai with a help of special technical means. *Physical Education of Students*, 4, 30–36 [in Ukrainian].

Осика Ольга, Осика Костянтин. Теоретичний аналіз філософсько-психологічних основ моральних принципів бусідо

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто становлення філософсько-психологічної основи морального кодексу майстрів східної боротьби. Підкреслено конструктивність релігійно-філософської думки буддизму та синтоїзму в цьому процесі. Проаналізовано термін «бусідо» в лексико-семантичній, художньо-образній і конативній площинах. Наголошено, що ключовим концептом феномену самурайства, ядром життєдіяльності й життєтворчості, сутністю і сенсом буття особистості, базовою моделлю і культурним стрижнем майстрів східної боротьби і самураїв є «шлях воїна». Бусідо («шлях воїна») – кодекс самурая – зведення правил, рекомендацій і норм поведінки справжнього воїна в бою та повсякденному житті, воїнська філософія, відома з давніх-давен. Самурайський кодекс честі упродовж довгих століть довів свою спроможність виховувати справжніх воїнів, безстрашних захисників рідної землі, мужніх і хоробрих, якими пишається країна. Кодекс бусідо сприяв становленню соціально-політичного, морально-психологічного, стратегічного і тактико-технічного потенціалу воїнів-самураїв. Висвітлено типологію індивідів: шукачі смерті, гравці зі смертю й особистості, які свідомо нехтують смертельною небезпекою. Розглянуто глибинні мотиви самогубств та виокремлено складові суїцидальної поведінки: бажання вбити, бажання бути вбитим, бажання вмерти. Життя, покладене на вівтар свободи Батьківщини – свята доля воїна. Існування життя в широкому буттєвому просторі відкриває людині універсальну можливість творення добрих справ і любові. А на межі життя і смерті виникає перемога справжнього, вічного і безмежного світу.

Представлено результати дослідження моральних якостей у спортивній діяльності каратистів стилю кіокушинкай Донецької області. Проведено тренінгову програму оптимізації моральних якостей каратистів, що включає: засвоєння прийомів релаксації, розвиток самоусвідомлення, формування моральних якостей. Програма передбачає створення спеціального соціального середовища, реалізацію методів і прийомів та стимулювання психологічних механізмів розвитку моральних якостей спортсменів.

Ключові слова: філософсько-психологічна основа, моральний кодекс, майстри східної боротьби, самураї, особистість, буддизм, синтоїзм, конфуціанство, бусідо, тренінгова програма, карате кіокушинкай.

Осыка Ольга, Осыка Константин. Теоретический анализ философско-психологических основ моральных принципов бусидо

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрено становление философско-психологической основы морального кодекса мастеров восточной борьбы. Подчеркнута конструктивность религиозно-философской мысли буддизма и синтоизма в данном процессе. Проанализирован термин «бусидо» в лексико-семантической, художественно-образной и конативной плоскостях. Подчеркнуто, что «путь воина» является ключевым концептом феномена самурайства, ядром жизнедеятельности и жизнетворчества, сущностью и смыслом бытия личности, базовой моделью и культурным стержнем мастеров восточной борьбы и самураев. Бусидо («путь воина») – кодекс самурая – набор правил, рекомендаций и норм поведения настоящего воина в бою и повседневной жизни, воинская философия, известная с давних времен. Самурайский кодекс чести на протяжении долгих столетий показал свою возможность воспитывать настоящих воинов, бесстрашных защитников родной земли, мужественных и храбрых, которыми гордится страна. Кодекс бусидо способствовал становлению социально-политического, морально-психологического, стратегического и тактико-технического потенциала воинов-самураев. Отражена типология индивидов: искатели смерти, игроки со смертью и личности, которые сознательно пренебрегают смертельной опасностью. Жизнь, положенная на алтарь свободы родины – священная доля воина. Существование жизни в широком просторе бытия открывает человеку универсальную возможность для сотворения добрых дел и любви. А на грани жизни и смерти возникает победа настоящего, вечного и безграничного мира.

Представлены результаты исследования моральных качеств в спортивной деятельности каратистов стиля киокушинкай Донецкой области. Проведена тренинговая программа оптимизации моральных качеств каратистов, которая включает: усвоение приемов релаксации, развитие самоосознания, формирование моральных качеств. Программа предусматривает создание специальной социальной среды, реализацию методов и приемов, стимулирование психологических механизмов развития моральных качеств спортсменов.

Ключевые слова: философско-психологическая основа, моральный кодекс, мастера восточной борьбы, самураи, личность, буддизм, синтоизм, конфуцианство, бусидо, тренинговая программа, каратэ киокушинкай.